

شوق آخرت و آثار آن در زندگی انسان

الهام محمدپور^۱

چکیده

آخرت‌اندیشی، یکی از ارکان اساسی ادیان الهی، به‌ویژه اسلام است. اندیشیدن به مرگ و زندگی پس از مرگ، محرک اصلی رفتارهای اخلاقی انسان است. با افزایش تمرکز بر امور دنیوی، شوق به آخرت و اهمیت آن در زندگی انسان کم‌رنگ شده و این امر منجر به کاهش انگیزه برای پرهیز از گناه و تلاش برای رشد معنوی شده است. این پژوهش با رویکرد تحلیلی - توصیفی، به بررسی تأثیر شوق به آخرت بر رفتار و اعتقادات افراد پرداخته است. هدف این پژوهش یافتن پاسخ‌هایی در مورد چگونگی تأثیر این شوق بر زندگی فردی و اخلاقی انسان است. پژوهش حاضر با بررسی رابطه بین شوق به آخرت و رفتارهای فردی و اجتماعی، به درک عمیق‌تری از عوامل انگیزشی و مؤثر در رفتار اخلاقی و معنوی دست‌یافته است. اهمیت این پژوهش در ارائه راهکارهایی برای تقویت شوق به آخرت و ارتقای سطح معنویت در جامعه است. یافته‌ها نشان داد آخرت‌اندیشی با افزایش اعتقاد به خدا، معاد، نبوت و ایمان به کتب آسمانی هم‌بستگی دارد. همچنین، باعث تقویت پرهیزگاری، عمل به واجبات، خودسازی، صبر، دوراندیشی، مسئولیت‌پذیری، دوری از گناه و بهبود روابط اجتماعی است. در پایان عواملی چون غفلت از مرگ، دلبستگی به دنیا، وسوسه‌های شیطانی و ضعف ایمان به‌عنوان موانع شناسایی شدند و پیشنهاداتی برای تقویت آخرت‌اندیشی و غلبه بر موانع ارائه گردید.

کلیدواژه‌ها: آخرت‌اندیشی؛ آثار فردی؛ آثار اجتماعی؛ شوق آخرت

^۱ . Alhammhmddpwr397@jmail.com طلبه سطح ۲ حوزه علمیه بنت الرسول (س) شهرستان سلسله،

آخرت و زندگی پس از مرگ یکی از دغدغه‌های تأمل‌برانگیز و اسرارآمیز حیات بشری است. مسئله مرگ واقعیتی انکارناپذیر است که هر روز گروهی از انسان‌ها را به کام خود فرومی‌برد. پس این رخداد حتمی حامل این پیام است که هر انسانی طعم مرگ را خواهد چشید. امام علی (علیه‌السلام) می‌فرماید: آن کس که از مرگ بترسد، نجات نمی‌یابد و آن کس که زنده‌ماندن را دوست بدارد، برای همیشه در دنیا نخواهد ماند.^۲

اشتیاق انسان به مرگ یک حالت بسیار شگفت‌انگیز و اعجاز گونه است برای این که هر انسانی به زندگی علاقمند است و اگر کسی سودای مرگ در سر بپروراند حتماً به مقامی رسیده که دیگران نرسیده‌اند و چیزهایی دریافته که دیگران دریافته‌اند. در قرآن کریم آرزوی مرگ نشان عشق انسان به خدا است.

خدای سبحان در خطابی به قوم یهود می‌فرماید: بگو ای یهودیان اگر از میان مردم تنها خود را دوستان خدا می‌دانید، پس آرزوی مرگ کنید اگر راست می‌گوئید.^۳

براین‌اساس انسان زمانی مشتاق مرگ می‌گردد که به‌یقین دریابد که او متعلق به این عالم فناپذیر نبوده و به جهان ازل و ابدی تعلق دارد.

در اندیشه اسلامی، مرگ سرنوشت اصلی انسان‌هاست و البته این به معنای نابودی انسان نیست تا روح تلاش و امیدواری را در او بمیراند، بلکه آخرت‌اندیشی و شوق به آن از منظر اسلام به معنای سازندگی و حرکت به‌سوی مسیر تکامل حیات است. از این‌رو شوق آخرت که به معنای علاقه و اشتیاق به زندگی پس از مرگ و آرزوی رسیدن به سعادت اخروی است، نقش بسیار مهمی در شکل‌دهی به نگرش‌ها، باورها و رفتارهای انسانی ایفا می‌کند. شوق

^۲ سید رضی، نهج البلاغه، خطبه ۸۳

^۳ جمعه: ۶

به آخرت نه تنها به عنوان یک انگیزه معنوی برای تلاش در جهت انجام اعمال نیکو و پایبندی به ارزش‌های اخلاقی محسوب می‌شود، بلکه می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی و افزایش رضایت‌مندی فردی نیز منجر شود.

در جامعه‌ای که افرادش معتقد به جهان پس از مرگ و متصف به شوق آخرت هستند، ارزش‌هایی همچون عدالت، صداقت، و همدلی تقویت می‌شوند و تعاملات اجتماعی بر پایه اصول اخلاقی مستحکم‌تر شکل می‌گیرند. این نگرش می‌تواند به کاهش ناهنجاری‌ها و آسیب‌های اجتماعی کمک کرده و بهبود روابط انسانی را به همراه داشته باشد. اهمیت پرداختن به موضوع شوق به آخرت از جهت توجه به آثار و کارکردهای آن در اندیشه و رفتارهای انسان‌ها در هر عصری ضروری به نظر می‌رسد؛ زیرا این اندیشه‌ورزی نه تنها به معنای ایجاد یاس و هراس در زندگی اجتماعی نیست؛ بلکه زمینه‌ای برای بازدارندگی از بروز ناهنجاری‌های فردی و اجتماعی و در مقابل، احیای کیفیت زندگی دنیوی و اخروی به معنای حقیقی آن است. از آنجایی که غفلت از آخرت‌اندیشی و عدم شوق به آخرت باعث تمرکز بر لذت‌های زودگذر، تضعیف اخلاق و رفتارهای اجتماعی، افزایش اضطراب و استرس و فقدان هدف و معنای زندگی می‌شود؛ لزوم و ضرورت پژوهش‌ها برای پرداختن به موضوع شوق به آخرت و آثار آن در زندگی بیش‌ازپیش احساس می‌شود.

اکثر پژوهش‌های این حوزه توسط پژوهشگران علوم دینی و تربیتی، باهدف بیان یاد مرگ و آثار آن در رشد فردی و اجتماعی انسان انجام گرفته است، اما در خصوص شوق به آخرت و آثار آن در زندگی فردی و اجتماعی انسان که موضوع تحقیق این نوشتار است، آثار پژوهشی اندکی به بازار دانش عرضه شده است. برخی از پژوهش‌های نزدیک به این نوشتار به اندیشه و تأمل درباره حقیقت مرگ و جهان پس از مرگ و اثرات این اندیشه در رشد فردی و اجتماعی انسان پرداخته‌اند؛ مانند مقاله "آثار یاد مرگ از دیدگاه قرآن و نهج‌البلاغه"، اکبرنژاد جدول قدم، مریم، مطالعات و تحقیقات در علوم رفتاری، پاییز ۱۴۰۲، شماره ۱۶ که به حقیقت مرگ و یاد مرگ در قرآن و نهج‌البلاغه پرداخته است.

نتایج این تحقیق نشان داد که قرآن کریم حقیقت مرگ را به عنوان توفی؛ یعنی قبض کردن و دریافت روح انسان به وسیله ذات پاک پروردگار و به تعبیر دیگری انتقال از عالمی حقیر و کوچک به جهانی بزرگ و والا تفسیر کرده است و یاد مرگ اثراتی چون تعدیل آرزوها و دوری از حرص و طمع و تلاش برای آماده ساختن توشه برای آخرت را در پی دارد.

همچنین در مقاله "آثار فردی و اجتماعی مرگ‌اندیشی از دیدگاه نهج‌البلاغه"، خادم جهرمی، حامد، فصلنامه پژوهش‌نامه نهج‌البلاغه، سال هفتم، ش ۳۵، بهار ۱۳۹۸، آثار مرگ‌اندیشی را در ابعاد فردی و اجتماعی را از منظر امام علی علیه‌السلام مورد واکاوی قرار داده است. نتایج این تحقیق نشان داده است که ایمان قلبی به مرگ و معاد باعث می‌شود تا با تغییر نگرش انسان‌ها و سوق دادن آنها به سوی واقع‌نگری، جامعه‌ای عدالت‌طلب و اخلاق‌گرا را ایجاد کند.

و نیز مقاله "کاربست واژه شوق در نهج‌البلاغه و معنایابی توصیفی آن در شوق به مرگ" شریعت ناصری، زهره، چهارمین کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی - ۱۳۹۷ به معنایابی واژه‌ی شوق در نظام معنایی نهج‌البلاغه پرداخته است. این پژوهش از راه بررسی تحلیلی واژه‌های همنشین پر بسامد و مؤثر به جهان بینی امام علی علیه السلام در یکی از متعلقات شوق - شوق به مرگ - دست یافته است. نتایج این پژوهش نشان داده است که شوق مدنظر امام علی علیه السلام به هر چیزی تعلق نگرفته، بلکه به امور مطلوب محبوب پایدار تعلق یافته است.

آنچه این پژوهش را از آثار مشابه متمایز می‌کند، تمرکز محقق به جنبه اشتیاق انسان به عالم آخرت و زندگی پس از مرگ و پرداختن به آثار این شوق در زندگی فردی و اجتماعی انسان است. نگاهی هرچند سطحی به کج‌روی‌ها و انحرافات بشر در زندگی فردی و اجتماعی که ناشی از غفلت و یا ترس و انکار معاد و عالم آخرت است، نگارنده را بر آن داشت که در این مقاله به شوق آخرت و تأثیرات آن در زندگی فردی و اجتماعی انسان بپردازد.

این مقاله که محور بحث آن به ویژگی‌های اعتقادی و رفتاری فرد آخرت اندیش و آثار فردی و اجتماعی آن محدود شده است، درصدد است به این سؤال پاسخ دهد که شوق به آخرت چه آثار و پیامدهای فردی و اجتماعی دارد و چگونه این آثار می‌تواند به رشد معنوی و بهبود کیفیت زندگی انسان‌ها و جوامع منجر شود؟

محقق برای پاسخ به این مسئله، ابتدا به مفهوم‌شناسی و تعریفی از واژه شوق خواهد پرداخت، سپس ویژگی‌های اعتقادی و رفتاری فرد آخرت اندیش را به طور جداگانه تبیین و تشریح نموده و در پایان، موانع و چالش‌های رسیدن به آخرت‌اندیشی و راهکارهای تقویت شوق به آخرت را با استناد به آیات و روایات معرفی خواهد کرد.

مفهوم‌شناسی

واژه شوق: به معنای آرزومندی، میل مفرط، و اشتیاق شدید به چیزی تعریف شده است.^۴

در اصطلاح، "شوق" حالتی عاطفی و روانی است که فراتر از یک تمایل ساده است و نشان‌دهنده یک کشش قوی و هیجانی به‌سوی یک هدف، شخص، یا ایدئال است. در ادبیات عرفانی و فلسفی، شوق اغلب به‌عنوان یک نیروی محرک در راه رسیدن به معرفت الهی و کمال روحانی تلقی می‌شود. در اصطلاح عرفانی، حالت دلدادگی و اشتیاق شدید سالک به وصال معشوق ازلی که او را به ترک علایق دنیوی و پیمودن مراحل سلوک وامی‌دارد^۵.

واژه آخرت: به معنای جهان واپسین و عالم بعد از دنیاست. واژه آخرت برگرفته از ریشه «ا خ ر» و مؤنث آخر به معنای پایان و در برابر اول است. قرآن کریم زندگی انسان را به دو بخش پایان‌پذیر و جاودان تقسیم و از اولی به «الدنیا» و «الاولی» و از دومی به «الآخره» و «الیوم الآخر» تعبیر کرده است. واژه آخرت به معنای عالم بعد از دنیا، ۱۱۳ بار در قرآن ذکر شده است: ^۶ نه بار صفت یا مضاف الیه دار، مانند: «وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِیَ الْحَيَوَانُ»^۷؛ یک

^۴ معین، فرهنگ فارسی معین، ذیل کلمه شوق

^۵ سید جوادی و دیگران، دائره المعارف تشیع، ذیل کلمه شوق

^۶ آل طبی، المعجم المفهوس، ذیل کلمه اخر ر.ک:

^۷ عنکیوت: ۶۴

کریم و روایات اهل بیت (علیهم السلام)، راهکارهای متعددی را ارائه می‌دهند که در این مقاله به برخی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. تفکر در آیات قرآن و روایات مربوط به آخرت:

قرآن کریم و روایات، تصویری روشن و تفصیلی از آخرت، بهشت و جهنم، نعمت‌ها و عذاب‌های الهی ارائه می‌دهند. مطالعه و تفکر در این آیات و روایات، می‌تواند آگاهی انسان را نسبت به آخرت افزایش داده و شوق او را برای رسیدن به آن برانگیزد. برای نمونه در آیه "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ"^{۳۹} ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از خدا بترسید؛ و هر کسی باید بنگرد که برای فردایش چه پیش فرستاده؛ و از خدا بترسید که خدا به آنچه انجام می‌دهید آگاه است. انسان به تفکر در مورد اعمالی که برای آخرت خود انجام داده، دعوت می‌شود.

امام علی (علیه السلام) در این زمینه می‌فرماید: "مَنْ أَيْقَنَ أَنَّهُ يُفَارِقُ الْأَحْبَابَ وَيَسْكُنُ التُّرَابَ وَيُوَاجِهُ الْحِسَابَ فَلَا يَطْمَئِنُّ بِالدُّنْيَا وَلَا يَفْرَحُ بِالْأَمَانِي"^{۴۰} هر کس یقین کند که از دوستان جدا می‌شود، در خاک سکونت می‌کند و با حسابرسی مواجه می‌شود، به دنیا اطمینان پیدا نمی‌کند و به آرزوها خوشحال نمی‌شود.

۲. یاد مرگ و زیارت اهل قبور:

یاد مرگ، یکی از مؤثرترین راه‌ها برای بیدار کردن انسان از غفلت و توجه دادن او به آخرت است. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمودند: "أَكْثَرُوْا ذِكْرَ هَازِمِ اللَّذَاتِ"^{۴۱} مرگ را بسیار یاد کنید که نابودکننده لذت‌هاست.

^{۳۹} حشر: ۱۸

^{۴۰} آمدی، غررالحکم و درر الکلم، ج ۹، ۹۴۰

^{۴۱} ترمذی، سنن ترمذی، ج ۴، ص ۵۵۲

زیارت اهل قبور نیز می‌تواند یادآور مرگ و شوق به آخرت باشد. امام علی (علیه‌السلام) فرمودند: زُورُوا الْقُبُورَ فَإِنَّهَا تُذَكِّرُكُمْ الْآخِرَةَ^{۴۲} به زیارت قبرها بروید، زیرا آنها شما را به یاد آخرت می‌اندازند.

۳. محاسبه نفس:

محاسبه نفس، یعنی انسان هر روز یا هر هفته، به بررسی اعمال خود بپردازد و ببیند که چه کارهایی را برای رضایت الهی انجام داده و چه کارهایی را برخلاف دستورات او مرتکب شده است. این کار، باعث می‌شود که انسان به نقاط ضعف خود پی ببرد و برای اصلاح آن‌ها تلاش کند. امام کاظم (علیه‌السلام) در این زمینه می‌فرماید: از ما نیست کسی که هر روز از خودش حسابرسی نکند، پس اگر کار نیکی انجام داده، بر آن بیفزاید و اگر کار بدی انجام داده، از خدا آمرزش بخواهد و به‌سوی او بازگردد.^{۴۳}

۴. دوری از دنیاگرایی و تعلقات مادی:

دلبستگی به دنیا و تعلقات مادی، می‌تواند انسان را از یاد آخرت غافل کند و شوق او را برای رسیدن به آن کاهش دهد؛ بنابراین، لازم است که انسان از دنیا به‌اندازه نیاز خود استفاده کند و از زیاده‌روی در لذت‌های مادی پرهیز کند. خداوند متعال در قرآن کریم به این مهم اشاره کرده است: اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ قَلِيلٌ^{۴۴} خدا روزی را برای هر کس که بخواهد گشایش می‌دهد و یا تنگ می‌گرداند و به زندگی دنیا شاد شده‌اند و زندگی دنیا در برابر آخرت جز متاعی اندک نیست. این آیه، به ناچیزی متاع دنیا در برابر آخرت اشاره دارد.

۵. انجام اعمال صالح و تقرب به خداوند:

^{۴۲} سید رضی، نهج البلاغه، حکمت ۲۰

^{۴۳} کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۴۵۳

^{۴۴} رعد: ۲۶

انجام اعمال صالح، مانند نماز، روزه، زکات، صدقه، کمک به نیازمندان و... باعث می‌شود که انسان به خداوند نزدیک‌تر شود و شوق او برای رسیدن به آخرت افزایش یابد. خداوند متعال در آیه: "إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا"^{۴۵} همانا این قرآن به آیینی که خود پایدارتر است راهنمایی می‌کند و به مؤمنانی که کارهای شایسته می‌کنند مژده می‌دهد که برای آنان پاداشی بزرگ است.

۶. همنشینی با افراد متدین و آخرت‌اندیش:

امام علی (علیه‌السلام) می‌فرماید: با نیکان همنشینی کن تا از آنان باشی و از بدان دوری کن تا از آنان دور شوی.^{۴۶} همنشینی با افراد متدین و آخرت‌اندیش، می‌تواند تأثیر مثبتی بر روح و روان انسان داشته باشد و او را به یاد آخرت بیندازد و شوق آخرت را در روح او تقویت کند.

نتیجه‌گیری

باور به زندگی پس از مرگ و شوق به آخرت، انگیزه‌ای قوی برای انسان است. این باور، انسان را به‌سوی عمل نیک و دوری از گناه سوق می‌دهد و در نهایت، به سعادت و کمال او می‌انجامد. از مهم‌ترین تأثیرات شوق به آخرت در زندگی فردی انسان، تهذیب نفس و تزکیه روح، مسئولیت‌پذیری و التزام به تکالیف دینی، امید و نشاط، صبر و استقامت در برابر مشکلات روانی و اجتماعی است. همچنین ایثار و انفاق، سخاوت و بخشندگی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و عدالت‌خواهی و مبارزه با ظلم از جمله آثاری است که در زندگی اجتماعی فرد مشتاق به آخرت نمودار می‌شود. متأسفانه عدم اطلاعات کافی از جهان پس از مرگ موجب شده بسیاری از انسان‌ها از مرگ هراس داشته باشند؛ بنابراین برای ایجاد شوق در وجود انسان‌ها نیازمند شناخت کافی از واقعهٔ مرگ و زندگی پس از آن هستیم. مهم‌ترین یافته‌ای که از پژوهش حاضر به دست آمد، این بود که شوق آخرت تأثیراتی همچون افزایش انگیزه و امید و نشاط در فرد و جامعه دارد که موجب پیشرفت فردی و اجتماعی و در نهایت آمادگی فرد برای زندگی پس

^{۴۵} اسراء: ۹

^{۴۶} آمدی، غررالحکم و درر الکلم، ج ۳۱۳

از مرگ و سرای آخرت می‌شود. از آنجایی که آگاهی بخشی انسان‌ها از اثرات شوق به آخرت می‌تواند به ایجاد امید و انگیزه افراد بینجامد و جامعه را از یاس و ناامیدی دور کند و به سمت جامعه‌ای پویا و هدف‌دار سوق دهد، پیشنهاد می‌گردد که محققان رابطه شوق آخرت با کاهش نرخ خودکشی را از منظر روان‌شناسی مورد بررسی قرار دهند و در اختیار جوامع مختلف قرار دهند تا ضمن بهره‌گیری از یک جامعه سالم و پویا، شوق به آخرت را در وجود افراد جامع تعمیق و نهادینه کرد.

منابع و مأخذ

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

منابع فارسی:

۱. صدر حاج سید جوادی، کمال، و دیگران، **دایره المعارف تشیع**، تهران، انتشارات سعادت، ۱۳۶۶
۲. شیرازی، محمد صدرالدین، **تفسیر قرآن کریم**، ج ۱، قم، انتشارات بیدار، ۱۳۶۶
۳. طباطبایی، سید محمدحسین، **تفسیر المیزان**، ج ۲، مترجم: محمدتقی مصباح یزدی، چاپ ششم، تهران: امیرکبیر، شرکت کتاب‌های جیبی، فرانکلین، مرکز نشر فرهنگی رجا، بنیاد علمی فکری علامه طباطبایی، ۱۳۷۸

۴. طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن، **تفسیر مجمع البیان**، ج ۴، مترجم: محمد بیستونی، مشهد، استان قدس رضوی، شرکت به نشر، ۱۳۹۰

۵. قرائتی، محسن، **تفسیر نور**، ج ۱، موسسه فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۹۱

۶. کلینی، محمد بن یعقوب، **اصول کافی**، ج ۲، مترجم: حسین استاد ولی، ناشر: دارالثقلین، ۱۳۹۱

۷. معین، محمد، **فرهنگ فارسی معین**، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۱

منابع عربی:

۱. آل طبری، سید محمد حسین، **المعجم المفهوس**، ج ۱، تهران، دارالکتاب اسلامی، ۱۳۹۲

۲. آمدی، ابوالفتح، **غررالحکم و دررالکلم**، ناشر: موسسه فرهنگی دارالحديث، بی تا

۳. ترمذی، محمد بن عیسی، **سنن ترمذی**، ج ۴، مترجم: محمدرضا رخشانی، ناشر: موسسه انتشاراتی حسینی اصل، ۱۳۹۹

۴. حر عاملی، محمد بن حسن، **وسائل الشیعه**، ج ۱، قم، موسسه آل البيت علیهم السلام، لاحیا التراث، ۱۴۱۲ ق

۵. زمخشری، محمود بن عمر، **تفسیر کشاف**، ج ۲، مترجم: مسعود انصاری، چاپ دوم، انتشارات ققنوس، ۱۳۹۱

۶. طبرانی، حبیب، **المعجم الکبیر**، قم، ناشر الحديث، بی تا

۷. فضل الله، سید محمد حسین، **تفسیر من وحی القرآن**، ج ۳، بیروت، انتشارات دارالملاک، ۱۴۱۹ ق

۸. مغنیه، محمد جواد، **تفسیر الکاشف**، ج ۱، مترجم: موسی دانش، قم، مؤسسه بوستان کتاب، مرکز چاپ و نشر

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۸۶